

Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi
Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization
timad
Cilt / Volume: 15 - Sayı / Issue: 29 - Yıl / Year: 2020
Şubat / February - Kış / Winter

ISSN: 1306-4223

H. Lietzmann'ın Kilise Tarihinde Hıristiyan Teslisinin Gelişim Süreci

The Development of the Trinity in H. Lietzmann's History of the Church

Mehmet AYDIN

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (Emekli)
Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology (Retired)
mhaydin942@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-4640-2972>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21 Ekim / October 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Aralık / December 2019

Cilt / Volume: 15, Sayı / Issue: 29, Sayfa / Pages: 137-146.

Atıf / Cite as: Aydın, M. (2020), "H. Lietzmann'ın Kilise Tarihinde Hıristiyan Teslisinin Gelişim Süreci [*The Development of the Trinity in H. Lietzmann's History of the Church*]. Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi-*Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization*, 15/29 (Şubat - February): 137-146

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

H. Lietzmann'ın Kilise Tarihinde Hıristiyan Teslisinin Gelişim Süreci

Öz

Prof. Dr. H. Lietzmann'ın "Eski Kilise Tarihi" ismiyle yayımladığı eser, Hıristiyanlığın ilk beş yüzyılının tarihini içine alan önemli bir çalışmadır. Eserin orijinalliği, yazarın kullandığı ilk milâdi çağın Yunanca ve Latince eserlerinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu eserin II. Cildinde, milâdi çağın ilk iki yüzyılı içinde gelişen Hıristiyan Teslis Doktrini ile ilgili gelişmeyi bütün teferruatıyla görmek mümkündür. Bu çalışma, Hıristiyan Teslis Doktrininin, başlangıçtan beri sürekli değişerek geliştiğini açıklamaktadır. Şüphesiz bu gelişmede özellikle Aziz Pavlos'un yazdığı mektuplar önemli dayanak noktası teşkil etmiştir. Hıristiyan Teslis dogmasının dayandığı en önemli ilkeler, Tanrının birliğine, İsa'nın oğulluğuna ve sonunda da Kutsal-Ruhun varlığına imana dayanmaktadır. Hıristiyan Teslis doktrinde her ne kadar İsa Tanrı olarak kabul edilse de, H. Lietzmann'a göre, İsa'nın Tanrısal özelliği benimsemediği, insan ve Mesih özelliğini benimsediği belirtilmektedir.

Anahtar kelimeler: Teslis, Mesih, Kilise, St. Paul, Zeus, Efes.

The Development of the Trinity in H. Lietzmann's History of the Church

Abstract

Prof. Dr. Lietzmann's book, 'Early Church History,' is a very important work that studies the first five centuries of the history of Christianity. The originality of this work comes from the fact that the author referenced various works from the early part of the first millenium that were written in Latin and Greek. In the second volume of this spectacular book, detailed information can be found about the Christian doctrine of the Trinity developed in the first two centuries. In this study explains that from its inception, the doctrine of the Trinity has developed through a series of continuous changes. There is no doubt that the letters of Saint Paul played a significant role in this development. The doctrine of the Trinity's most important principles are believing in the oneness of God, that Jesus is His Son, and that the Holy Spirit exists. Although Jesus is considered to be God in the doctrine of the Trinity, according to H. Lietzmann, Jesus himself did not adopt this belief. Rather, he embraced the belief that he was a human being and the Messiah.

Keywords: Trinity, Messiah, Church, Saint Paul, Zeus, Efes (Ephesus).

Giriş

XX. Yüzyılın en önemli kilise tarihçilerinden birisi olan Prof. Dr. H. Lietzmann'ın "**Eski Kilise Tarihi**", dört ciltlik kitabının II. Cildinde milâdi ilk iki yüz yılındaki Teslis formülü ele alınmış en eski kilise babalarının eserlerinden ve mektuplarından hareketle, Hıristiyanlığın iman esasının temeli olan TESLİS'in teşekkül süreci işlenmiştir.

Hıristiyanlık öncesi dönemde Grek Dini sırlarında bir takım Putperest dini inanç formülleri uygulanıyordu. Bunlar âdeta dine giriş törenleri mahiyetindeydi.¹ Bu bir nevi Batınî karakterli dinin bir ikrarıydı.² Diğer yandan Grek dini cemaatlerinde "**alkış şekli altında, koro halinde, ritmik şekilde inanılan putperest Tanrıya bir ikrar sunulmaktaydı.**" Bu konuda Resullerin işlerinde kısa bir bilgi verilmektedir.³ Aslında bu, St. Paul'un, Efeslilere Hıristiyanlık propagandasına karşı, Grek putperestlerinin bir protestosuydu. Grek Putperestleri, Artemis'i, Serapis'i, Zeus'u tebcil ediyorlardı. Yine Efes'te Güneşe ve aya takdisler gönderiliyordu.⁴

Greklerden ve diğer halklardan Hıristiyanlığı kabul eden halklar; ilkel kilisede, ibadet anında "**İsa Tanrıdır**" diyorlardı. Grek putperestleri de "**Kral Tanrıdır**" diyorlardı. Paul, Grek putperestliğine karşı giriştiği misyon faaliyetinde şunları ortaya koymuştur: "**Bizim için bir Allah Baba vardır. Her şey ondadır ve biz onun içiniz ve bir Rab-İsa Mesih vardır. Her şey onun vasıtasıyladır. Biz onun vasıtasıylayız.**"⁵ St. Paul burada, bu sahte Tanrılara kesilen kurban etlerinin caiz olmadığına işarette bulunuyor ve çok açık şekilde "**Bu dünyada yalancı ilahın bir hiç Olduğunu ve Tek Tanrıdan başka Tanrı olmadığını**" bildiğini ilan etmektedir.⁶

St. Paul'un bu ifadelerinde ilk Hıristiyanların imanının tam bir ikrarı görülmektedir. Ancak bu yeterli değildi. Vaftiz anında, vaftiz olan, bu iman ikrarını cemaatin önünde açıkça belirtmesi gerekiyordu. İlk dönemde bu iman formülü, "**Rab İsa'nın ölümüne, dirilmesine ve dünyanın sonunda İsa'nın döneceğine de imanı içinde barındırıyordu.**"

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Hıristiyan imanının merkezine, İsa'nın Mesih olduğu inancı yerleşmişti. Ancak Grek coğrafyasında bu inanç eski gücünü kaybetmişti. St. Paul'un mektuplarında da Mesih İsa'nın ikinci ismiydi. Yani İsa'dan İsa-Mesih = (Jesus-Christ) olarak bahsediliyordu. Yine de ilk

¹ Prof. Dr. H. Lietzmann, Eski Kilise Tarihi, (I-IV), Berlin, 1935, Türkçe Çeviri: Prof. Dr. Mehmet Aydın, Konya, 2015.

² H. Lietzmann, a.g.e., II, s. 77.

³ Resüllerin İşleri, 19/34.

⁴ 4. Eski Kilise Tarihi, 2/77.

⁵ I. Korintos, 8/6.

⁶ I. Korintos, 8/4.

Hıristiyanlar arasında yaygın olan iman şekli, “İsa Rabdir” ve “Rabbin Oğludur”⁷ şeklindeydi.

Bu inanç formülüne kısa zaman sonra, bir takım ilaveler yapılmıştır. Bu ilaveyi şöyle belirtebiliriz: “İsa-Mesih, Tanrının Oğlu ve Kurtarıcıdır” Bu cümlelerin Grekçe kelimelerinin baş harfleri, Grekçe ICHTHUS: Balık anlamına gelmektedir. Böylece, **Balık**, ilk dönem Hıristiyan imanının bir **İman Sembolü** olmuştur.⁸ Ancak daha sonra bu formül, Haç şekli olan T harfiyle geliştirilmiş ve şu şekli almıştır: “İsa-Mesih, Tanrının Oğlu, Çarmıha Gerilen Kurtarıcıdır.”⁹

Görüldüğü gibi Hıristiyan Teslis Doktrinin formu, başlangıçtan beri sürekli değişerek gelişmiştir. Romalılara St. Paul’un yazdığı mektubun başında bunu St. Paul bizzat şöyle yazarak dile getirmiştir: “Peygamberleri vasıtasıyla kutsal kitaplarda daha önce vaat edilen o İncil, bedene göre Davud zürriyetinden doğmuş, kutsiyet ruhuna göre ölümlerden kıyam ile kudretle “Allah’ın Oğlu” ilan edilmiş olan kendi oğlu Rabbimiz İsa-Mesih hakkındadır.”¹⁰

St. Paul’un geliştirdiği iman doktrinine göre, “İsa-Mesih”, Tanrının karakterine büründüğü ve Tanrı ile olan esirliği kendisi için muhafaza edilecek bir ganimet olarak telakki etmedi, özellikle bundan soyundu ve kul karakterine büründü, insanlara benzer hale geldi. Çarmıhta ölünceye kadar, ölüme itaat etti. Tanrı onu, muhteşem bir şekilde kurtardı ve ona, bütün isimlere üstün gelen bir isim verdi. Bunu da ona, bütün dizlerin İsa adına bükülmesi ve bütün dizlerin İsa-Mesih’i ikrar etmesi ve Baba Allah’ın zaferi için ve O’nun Tanrı olması için yaptı.”¹¹

Aslında bu ifadelerde İsa, kendisinin Tanrısal özelliği, benimsemediği, insan ve Mesih özelliğini benimsediği ve ana hedefinin sadece Allah olduğu açıkça belirtilmektedir. Nitekim Kilise tarihinin gelişimi içinde bu iki formül, kendisini gösterecektir. Birinci formül, doktrineldir. İkinci formül ise, daha liturjik bir karakter kazanarak, Evharistiya’nın gelişimine hizmet edecektir.¹²

Bu iman formülünün sürekli gelişimi ve birtakım ilavelere sahip olması, Hıristiyan **Credo**’sunun zenginleşmesine hizmet etmiş ve zaman içinde gelişen iman esasının yerleşmesini sağlamıştır. Bu iman formülünün zenginleşmesine, İsa’nın İncili ve daha sonra İsa’nın dirilmesi ilave edilmiştir. Hatta St. Paul, bu konuda ısrarla bunu tekrar etmiştir.¹³ Daha sonra, Hıristiyan iman formülü daha da zenginleşmiştir. Başlangıçtaki sâde iman esaslarına yenileri eklenmiştir. Mesih’in, bakire Meryem’den ve Kutsal Ruh’tan gerçek insan olarak doğduğu,

⁷ I. Korintos, 12/3; Romalılara, 10/9; I. Yuhanna, 4/15.

⁸ Eski Kilise Tarihi, 2 cilt, sh. 78.

⁹ A.g.e., 2, sh. 78.

¹⁰ Romalılara, 1/1-4; Matta, 27/22; Yuhanna, 1/41; Resüllerin İşleri, 9/20; I. Yuhanna, 5/1.

¹¹ Filipililere, 2/5-11; Romalılara, 1/3-4.

¹² Eski Kilise Tarihi, 2. cilt, sh. 79.

¹³ I. Korintoslular, 1/3-4.

yediği, içtiği, Yahya tarafından vaftiz edildiği, Ponce- Pilate'ın saltanatında acı çektiği, cehennemlerde vaaz ettiği, göğe yükseldiği, Tanrı'nın sağına oturduğu, geri geleceği, ölüleri ve canlıları yargılayacağı ilave edilmiştir.¹⁴

Bu Apostolik iman formülünü, milâdi asrın sonuna doğru, kilise iman liturjilerinde görmek mümkündür. Bu formülün gelişiminin ana nedeni cemaatin açıklama isteğidir. Yoksa zorlama değildir.¹⁵ Ancak burada dikkatimizi çeken önemli bir konu da, Hıristiyan iman ilkelerinin, İsa'nın insanlığını reddeden Gnostik hareketlere karşı korunması gayretidir.¹⁶ Hatta daha sonraki dönemlerde, Şükran Ayininde İsa'nın Mesihliği konusu daha da netlik kazanmıştır ve bu inanç, kilise iman ikrarına kesin olarak girmiştir.¹⁷ Böylece, Tanrıya iman ile Mesih'e iman birbirinden ayrılmaz bir bütün teşkil etmiştir. Bunu St. Paul, açık bir şekilde, I. Korintoslulara yazdığı mektubunda belirtmektedir.¹⁸ Bu gibi ikili iman formülleri milâdi birinci asırda oldukça yaygın görülmektedir. Bunları kilise babası İrenée'de, yazılan pastoral mektuplarda ve Hıristiyan şehirlerinin ikrarlarında görmek mümkündür.¹⁹ Bunu hem Justin'de hem de ilk dönem kilise büyük önderlerinin iman formüllerinde görmek de mümkündür. Bu iman formülü şu ifadeleri ihtiva ediyordu: **"Biz gerçekte, Allah'tan başka tanrı olmadığını biliyoruz. Mesih'i tanıyoruz, oğlu biliyoruz. Yine O'nun nasıl acıya maruz kaldığını, nasıl öldüğünü, üçüncü gün nasıl dirildiğini, babanın sağına nasıl oturduğunu, canlıları ve ölüleri yargılamak için geleceğini biliyoruz. Bunu biliyoruz ve kabul ediyoruz."**²⁰

İlk dönem kilisede bu iman formülü kullanılmakla beraber, Hıristiyan Teslis Dogmasınının diğer bir şekli de **"Baba-Oğul-Ruh"** şeklinde kullanılan iman formülüydü. Ancak bu pek yaygın değildi. Fakat St. Paul'ün Korintoslulara yazdığı ikinci mektubunun sonundaki selamlamada bu formülü kullandığı görülmektedir. Aynı formülü, Matta İncilinde de görmekteyiz.²¹ Görüldüğü gibi, yüzyıllar içinde bu ilk dönem kilise iman formüllerinden sonunda üçlü (Teslis) iman formülleri çıkmıştır. Bu da Lietzmann'a göre iki şekilde gelişme göstermiştir: **"Ya, bu iman formül şekillerinin her kısmına daha açılım yapılarak veya yeni unsurlar ilave edilerek gerçekleşmiştir"**. Böylece her iki formül de kullanılmış, hatta birbirlerine yardımcı olmuştur. Milâdi asrın sonunda, yani, İsa'dan altmış veya yetmiş yıl sonra Clément şöyle yazıyordu:

¹⁴ I. Petrus, 3/22; Eski Kilise Tarihi, 2. cilt, sh. 79.

¹⁵ Eski Kilise Tarihi, 2. cilt, sh. 79.

¹⁶ A.g.e., 2. cilt, sh. 80.

¹⁷ A.g.e., 2. cilt, sh. 80.

¹⁸ I. Korintoslular, 8/6.

¹⁹ I. Timoteos, 6/13; II. Timoteos, 4/1; F. Cayre, Précis de Patrologie, Paris, 1927, Irenée, p. 143; Justin, p. 122.

²⁰ Eski Kilise Tarihi, 2. cilt, sh. 80.

²¹ II. Korintos, 13/13; Matta, 28/19.

“Bir tek Allah, bir Mesih ve üzerimize inayeti saçılan bir tek Ruh’a ve Mesihe olan eğilime sahip değil miyiz?”²²

Görüldüğü gibi, **Teslis Doktrini**, yüzyılların içinde geliştirilmiş ve beş maddelik bir formül haline gelmiştir. İkinci milâdi asrın ortasına doğru yani İsa’dan yüz sene kadar sonra, Jüstin, sık sık tekrar edilen aşağıdaki vaftiz formülünü zikretmektedir:

“Her şeyin babası ve Tanrısı olan Allah’a Ponce-Plate’in saltanatında çarmıha gerilen kurtarıcımız İsa-Mesih’e ve peygamberler tarafından haber verilen kutsal Ruh’a inanıyorum.”²³

Bu iman formülünde de Teslis korunmuş, fakat her terim bir takım ilavelerle takviye edilmiştir. Bu metot, iman sembolünün gelişimi için çok verimli olmuştur. Bunu, kilise babası, İrenée’de, 200 yılına doğru da **Tertullien’de** ve **Hippolyte’de** görüyoruz.²⁴ Daha sonraki gelişmelerde, her iman maddesinin, üçlü bölünmesine şahit olarak dokuzlu bir iman formülü ile karşılaşılıyor. Bu iman formülü, önce Roma’da, daha sonra da Mısır’da görülerek yaygınlaşmıştır. Bu iman formülü şöyledir: **“Kadir-i mutlak olan Baba Allah’a ve Rabbimiz olan, O’nun biricik oğlu İsa-Mesih’e ve Kutsal-Ruh, Kutsal-Kiliseye, bedeninin dirilmesine iman ediyorum.”²⁵**

İşte bu Roma iman sembolü, daha sonraki iman formüllerinin ve Havariler iman sembolünün temeli olmuştur. Şöyle ki: **“Kadir-i Mutlak Baba Tanrı’ya ve Rabbimiz olan O’nun biricik oğlu olan İsa-Mesih’e, O’nun Kutsal Ruh’tan ve Bakire Meryem’den doğduğuna, Ponce-Plate’in saltanatında, çarmıha gerildiğine ve gömüldüğüne, üçüncü gün ölümler arasından dirildiğine, göğe yükseldiğine, Baba’nın sağına durduğuna, buradan, yaşayanları ve ölüleri yargılamak için geleceğine, Kutsal-Ruh’a, Kutsal Kiliseye, günahların silineceğine, bedeninin dirileceğine, iman ediyorum.”²⁶**

Kısmî farklılıklarla Doğu Kiliselerinde de hemen hemen aynı iman formülü devam etmiştir. Mesela, IV. Milâdi asırda, Doğuda şöyle bir iman formülü görülmektedir: **“Kadir-i Mutlak bir tek Tanrı’ya, görünen ve görünmeyen şeylerin yaratıcısına ve Tanrının biricik oğlu olan İsa-Mesih olan bir tek Rabbimize ki o, asırlar önce Baba tarafından doğmuş ve her şey onunla olmuştur. Yine O, insan olmuş, acı çekmiş, üçünü gün dirilmiş ve göğe çıkmış, yaşayanları ve ölüleri yargılamak için zaferle geleceğine ve Kutsal-Ruh’a iman ediyorum.”²⁷** Tabii ki bunun temeli St. Paul’un ifadelerine

²² Eski Kilise Tarihi, 2. cilt, sh. 81; Précis de Patrologie, Clément, p. 181-182.

²³ Justin, apol, 13,3; 61,3,10 H. Lietzmann’dan naklen, Eski Kilise Tarihi, 2. cilt, sh. 81; Précis de Patrologie, p. 119-122.

²⁴ Eski Kilise Tarihi, 2. cilt, sh. 81; Précis de Patrologie, İrenée, p. 143, Tertullie, p. 236-238; Hippolyte, p. 216-217.

²⁵ A.g.e., 2. cilt, s. 82.

²⁶ A.g.e., 2. cilt, sh. 82.

²⁷ A.g.e., 2. cilt, sh. 83

dayanmaktadır.²⁸ Doğu kiliselerinde Allah'a iman konusunu teşkil eden Teslisin birinci maddesi net bir şekilde görülmektedir. Muhtemelen bu, Yahudi inancının etkisi altında ortaya çıkmıştır.²⁹ Bu inancın, daha sonraki dönemlerde Gnostisizme karşı kullanıldığı görülmektedir.³⁰ Teslisin ikinci maddesindeki "**Biricik Oğul**" tabirinin kaynağı Yuhanna İncili'dir.³¹ Ancak H. Lietzmann'a göre Hıristiyanlığın ilk asırlarında "**Bircik Oğlum**" tabiri hiç kullanılmamıştır. Bu tabir, Batıdaki ilk kiliselerde de kullanılmamıştır.³² Daha sonraki asırlarda, Teslisin ikinci maddesi üzerinde de bazı açıklamalı ilaveler, hem Doğuda hem de Batı'da görülmektedir. Fakat yine de Doğu'da, "**Oğul**" kelimesine gayri bedeni bir sıfat yüklenmektedir. Batı ise, "**Tanrının Oğlu**" ve "**Rab**" terimlerini açıklama mahiyetinde, Teslisin ikinci maddesine ilave etmiştir. Roma'da açık olarak görülen bu çift ilave, Doğu'da müphem şekilde görülmektedir. Ancak Doğu kiliselerinde yeni iman sembolleri çoğalırken, Batı kiliselerinde, Roma iman sembolü Latince tercümesiyle, kısıtlı şekilde gelişme göstermiştir.³³

Teslisin üçüncü maddesine de çok erken dönemde Doğu'da ilaveler yapılmıştır. Burada Kutsal Ruhun İsa'ya vaad edilen PARAKLET olduğu ilave edilmiştir.³⁴

Görüldüğü gibi tedrici şekilde gelişen Hıristiyan iman formülleri, Yeni Ahit'in temel doktrinlerini, Hıristiyanlığın temel kavramlarını özetlemekte ve Hıristiyan kateşizminin farklı bölümlerinin başlıklarını bir araya getirmektedir. Hıristiyan iman formülünün zaman içinde, kilise öğretiminin ihtiyaçları içinde geliştiği dikkat çekmektedir. Bunun için milâdi ikinci asırda bile hâlâ Hıristiyan Teslis Doktrini ve Hıristiyan Amentüsü statik bir şekil almamıştır. Ancak bu esneklik, Batı Kiliselerinden daha çok, Doğu kiliselerinde görülmektedir.³⁵ Aslında milâdi asrın başlarında ve daha sonraki dönemlerde, aynı iman formülünü nakleden iki yazar bulmak da zordur. Bir piskopos, "**İmanını**", bazen şu tarzda, bazen de bir başka tarzda formüle ediyordu. İşte eski belgelerin takdim ettiği iman sembolü çokluğu buradan kaynaklanmaktadır.³⁶

Hıristiyan amentüsü, vaftiz olmuş bir Hıristiyan için, dini öğretimin vermiş olduğu kilise öğretisini hatırlatmaktadır. Bu iman formülü ne kadar sâde ne kadar felsefi olursa olsun, Gnostisizme karşı bu savunmayı hedeflemektedir.³⁷

²⁸ 1. Korintos, 8/6.

²⁹ I. Koleseliler, 1/16; Mezmurlar, 146/6.

³⁰ Eski Kilise Tarihi, 2. cilt, sh. 83.

³¹ Yuhanna, 1/14.

³² Eski Kilise Tarihi, 2. cilt, sh. 83.

³³ A.g.e., 2. cilt, sh. 84.

³⁴ A.g.e., 2. cilt, sh. 84.

³⁵ Eski Kilise Tarihi, 2. cilt, sh. 85.

³⁶ A.g.e., 2/85.

³⁷ A.g.e., 2/85.

Teslis Doktrinde birinci maddeye konan **Baba** ismi, Tanrıya verilmiş olan bir isimdir. Hıristiyanlıkta **Baba** kelimesiyle, İsa'nın normal babası olan Tanrı kastedilmemekte, O'nun aşkı ile yaratılan bütün dünyanın Babası/Tanrısı olduğu kastedilmektedir.³⁸ O'na, gücünden, hikmetinden, bizim yaratıcımız ve varlığımızın nedeni olduğu için de Baba denmiştir.³⁹ Dünyanın yaratıcısına **Baba** adının verilmesi, Hıristiyanlığa ve Helenistik Yahudiliğe müştereken tahsis edilmiştir. Homerik formülde, bu kelime, "**İnsanların ve Tanrıların Babası**" şeklinde kullanılmıştır.⁴⁰

Hıristiyanlığın ilk çağında Teslisin ikinci maddesi olan "**Oğul**" kelimesi üzerinde çok durulmamıştır. Çünkü Hıristiyanlar için daha önemli olan İsa'nın hayatı ve öğretisiydi. O, Hıristiyanlar için bir hayat kuralı ve örnekti. Buna göre, İsa'nın İşleri ve Hikmetleri, kurtarıcı olması, İsa'nın kişiliğinin metafizik temeliydi. Her şeyden önce, bu temel, sağlam bir şekilde ortaya konulmalıydı. Öyle de olmuştur. Bunun için Hıristiyan iman formülünün ikinci maddesi İsa-Mesih'in Tanrının oğlu olduğunun beyanı ile başlıyordu. Tanrının Oğlu terimini Luka açık bir şekilde kullanmakta ve hatta İsa'nın şeceresini Âdem'e kadar götürmektedir.⁴¹ Luka burada, Âdem'in bir prototipi olan İsa'yı Tanrısal oğulluğa dâhil etmektedir. İsa'nın bakire Meryem'den mucizevi doğumu da iman ikrarına sokulmuştur. Bunu açık bir şekilde, Roma Vaftiz formülünde şu şekilde görmekteyiz: "**Kutsal-Ruhtan ve Bakire Meryem'den doğmuş.**"

Zamanla kilise, ruhsal kristolojiyle, İsa'nın mucizevi doğumu doktrini Hıristiyan imanına dâhil edecektir. Bu inanışa göre, Allah'ın Ruhu veya LOGOS Bakire Meryem'e girerek, Meryem'de bedenleşerek İsa olarak dünyaya gelecektir. İlk Hıristiyan cemaatlerinde ve onların ilahiyatçılarında bütün bu fikirler, birbirine karışmış ve tutarlılık olmadan yan yana bulunmuştur.⁴²

Tesliste bulunan üçüncü madde, **Kutsal-Ruh'a** imanla başlıyordu. Kutsal-Ruhun Hıristiyan cemaatinde bulunduğu ve İsa'da hareket ettiğine, ilk Hıristiyan cemaatlerinde inanılıyordu. Buna göre, İsa'da hareket eden ilâhi varlıkla, Ruh aynı oluyordu. Bunu St. Paul, Korintoslulara yazdığı II. Mektubunda açıkça İsa'nın Ruh olduğundan bahsederek benimsiyordu.⁴³ Bu durumda Baba'nın ve Logos'un (Oğlun) yanında, bağımsız Tanrısal bir varlık bulunuyordu. Bu, Yuhanna'nın, **PARAKLET** mefhumundan sonuçlanıyordu ve üçlü iman formülüne de uygun düşüyordu. Böylece Kutsal-Ruh, Teslisin üçüncü maddesi oluyordu.⁴⁴

³⁸ A. g. e., 2/86.

³⁹ H. Lietzmann, 2/86; Irénee'den naklen verilmiştir. (2/86).

⁴⁰ Eski Kilise Tarihi, 2/86.

⁴¹ Luka, 3/23-38.

⁴² Eski Kilise Tarihi, 2/90.

⁴³ II. Korintoslular, 3/17.

⁴⁴ Eski Kilise Tarihi, 2/91.

Kutsa-Ruh, Tanrısal uknumun üçüncü maddesi olurken, Ruha atfedilen görev, imanı güçlendirecek, cemaati canlandıracaktır. Bazen de Yuhanna'da kullanılan Paraklet kelimesi, İsa'nın geleceğini haber veren peygambere de bir işaret olarak kullanılmıştır.⁴⁵

Teslise zaman içinde başka unsurlar da ilave edilmiştir. Ancak Kutsal-Ruhu, yaşlı bir kadın şekli altında kilise olarak düşünenler de olmuştur. Clément, Efeslilere yazdığı ikinci mektubunda, İsa'yı bir erkek olarak belirtmiş ve kiliseyi de bir dişi unsur olarak İsa'da birleşmiş bir beden olarak tasavvur etmiştir.⁴⁶

Mısır'ın ve Roma'nın dokuz kısımlı iman formülü, bedenden diriliş, Kutsal-Ruha sahip olan Hıristiyan mü'minin gerçekleşecek olan Eskatolojinin habercisi olduğunu bildirmektedir. "Epistula Apostolonum"daki Teslis'de "günahların kaldırılması" tabirinin ilave edildiğini görüyoruz. Bu özellikle, vaftizde ikrar edilmektedir. Ancak daha sonraki dönemlerde tam olarak gelişmiş olan Roma iman sembolünde, bütün bu unsurları görmekteyiz. Birinci asırda, Kutsal-Ruhla ilgili başka ilaveler görmüyoruz. Bu, özellikle, Şükran Yemeği (Céne) ile ilgili olarak dikkat çekici bir husustur.⁴⁷

Sonuç

Sonuç olarak, Hıristiyan Teslis dogmasının, milâdi birinci asırda bile tam olarak tamamlanmadığını ve sonraki asırlarda zenginleştirilerek tamamlandığını görmekteyiz. Bunun da Hıristiyan cemaatinin içinde bulunduğu sosyal ve dini şartlardan kaynaklandığını da söyleyebiliriz. Özellikle bunda, Hıristiyanlığın öncüleri olarak kabul edilen piskoposların, çok önemli rolleri olmuştur. Onlar bu iman formüllerinin geliştirilmesinde iki duruma dikkat etmişlerdir: Birincisi, Hıristiyan imanını ve cemaatini, Gnostisizme karşı koruma çabası, ikincisi de, St. Paul'un ve diğer İncil yazarlarının beyanlarına dayandırma gayretidir. Yine de, Teslisin geliştirilmesinde görülen farklılıkları, bölgesel kültürel şartlara bağlayarak açıklamakta yarar vardır. Çünkü Teslise dayalı iman formülü, kilisenin ve Hıristiyan cemaatinin iman ve liturji ihtiyaçlarına göre, kilise babaları tarafından sürekli ilavelerle zenginleştirilmiştir.

⁴⁵ H. Lietzmann'dan naklen, 2/91; Bak. Justin, apol, 13,3; 61,19; İréne, 1 ve 2 devamı. Kur'an-ı Kerim'de İsa'dan sonra gelecek peygamberin haber verilmesi, bu yoruma uygun düşmektedir. Bak. Saff Suresi, 6.Ayet. Bak: Prof. Dr Mehmet Aydın, Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.

⁴⁶ Eski Kilise Tarihi, 2/92.

⁴⁷ Eski Kilise Tarihi, 2/92.

Kaynaklar

- (2003). Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar, İstanbul.
- Lietzmann, H., (2015). Eski Kilise Tarihi, (I-IV), Çev. Prof. Dr. Mehmet Aydın, Konya.
- Cayré, F.F., (1927). Précis de Patrologie, Paris.
- Aydın, M., (1997). Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, Ankara.
- Lebreton, J. (1910). Les Origines du Dogme de la Trinité, Paris.
- Lebreton, J., (1922). Les Degrés de la Connaissance Religieuse d'après Origène, Rech., sc. Relig, Paris.
- Régnon, Théodore de., (1892-1896). Etudes de Theologie Positive Sur la Saint Trinité, Volume I-IV, Paris.
- D'Alés, A., (1914). L'Edit de Calliste, Etude Sur les Origines de la Pénitence Chrétienne, Paris.
- Ginouhiac, A., (1852). Histoire du Dogme Catholique, Paris.
- Tixeront, J. (1914). Le Sacrement de Penitence dans l'Antiquité Chrétienne, Paris.